

SSCB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu (1964-1979)*

Burçin CANAR ¹

¹PhD., Asst. Prof.; Çankırı Karatekin Üniversitesi- Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminde SSCB, Batı Blokuna yönelik barış içinde bir arada yaşama politikasını sürdürürken, Türkiye çok yönlü bir dış politikayı benimsedi. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerle pekiştirilen ve iç, bölgesel ve uluslararası etkenlere bağlı olarak gelişen Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlaşma süreci, 1960'ların ikinci yarısında başladı. Türkiye SSCB ile yakın ilişkilerini 1979'da Sovyetlerin Afganistan müdahalesine kadar sürdürdü. Yumuşama döneminde SSCB'den ziyade Yunanistan, Ankara tarafından bir tehdit olarak görüldü. Türkiye'nin tehdit algısının dönüşümünde ve Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinde Kıbrıs Sorunu önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışma, 1964'ten 1979'a SSCB'nin ve Türkiye'nin Kıbrıs politikalarını incelemektedir. Moskova'nın ve Ankara'nın Kıbrıs politikalarında, farklı nedenlerle de olsa, enosis karşıtlığında ortak bir noktada buluştukları savunulmaktadır. Kıbrıs'ın Yunanistan ile olası birleşmesi, Doğu Akdeniz'de NATO/ABD etkisinin artmasına yol açabilecekti. Moskova, Washington'un bölgedeki denetimini arttıracak her politikaya karşı çıkarken; Ankara, Türkiye ve Yunanistan arasındaki bölgesel dengenin korunmasıyla ilgileniyordu. Kıbrıs'ın Yunanistan ile olası birleşmesi aynı zamanda Akdeniz'deki dengeyi Yunanistan'ın lehine bozabilecekti. Bu nedenle SSCB ve Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsızlığını desteklediler ve iki toplumun eşit haklarını vurguladılar.

Anahtar Sözcükler: Soğuk Savaş; Sovyet Dış Politikası; Türk Dış Politikası; Doğu Akdeniz; Kıbrıs

The Cyprus Question in USSR-Turkey Relations (1964-1979)

Abstract

During the détente period of the Cold War, while USSR maintained its policy of peaceful coexistence toward the Western Bloc, Turkey adopted a multi-faceted foreign policy. Rapprochement process of Turkish-Soviet relations which was reinforced by mutual high-level visits and developed due to internal, regional and international factors, began in the second half of 1960s. Turkey maintained its close relations with the USSR until the latter's intervention in Afghanistan in 1979. During the détente period, instead of USSR, Greece was seen as a threat by Ankara. The Cyprus Question has played an important role in the transformation of Turkey's threat perception and normalization of Turkish-Soviet relations. This study analyses the Cyprus policies of USSR and Turkey from 1964 to 1979. It argues that Moscow and Ankara found a common ground in their Cyprus policies on their opposition to enosis, though for different reasons. The possible incorporation of Cyprus into Greece could lead to enlargement of NATO/US influence in the Eastern Mediterranean. While Moscow opposed any policy that would reinforce Washington's control in the region, Ankara was interested in maintenance of the regional balance between Turkey and Greece. The possible union of Greece and Cyprus could also disrupt the balance in the Mediterranean in favour of Greece. Therefore, USSR and Turkey supported the independence of Cyprus and emphasized the equal rights of the two communities.

Keywords: Cold War; Soviet Foreign Policy; Turkish Foreign Policy; Eastern Mediterranean; Cyprus

---

Corresponding Author : Burçin CANAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
E-mail : burcincanar@karatekin.edu.tr; burcincanar@yahoo.com
Manuscript received : 27 July 2018
Revised manuscript accepted : 05 September 2018

*Bu makale, 16-17 Ekim 2017 tarihlerinde "Ekim Devrimi'nin Yüzüncü Yılında Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş ve Uluslararası Sistem" başlığıyla gerçekleştirilen Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde aynı başlıkla sunulmuş olan bildirin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

SSCB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE KIBRIS SORUNU (1964-1979)

Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemi, karşı bloktan gelen tehditlerin azaldığı ve buna bağlı olarak blok içi anlaşmazlıkların ön plana çıktığı bir süreci temsil ediyordu (Sander, 2002, ss. 445-446; Fırat, 2001, s. 716). Doğu Blokunun lideri SSCB'nin, ABD ile silahsızlanma görüşmelerine geçtiği ve Batı Blokuna yönelik barış içinde bir arada yaşama politikasını sürdürdüğü bu dönem; aynı zamanda, Çin-Sovyet anlaşmazlığı ile Soğuk Savaş'ın kapitalizm-sosyalizm karşıtlığından ABD-SSCB karşıtlığına evrildiği bir süreçti (Tellal, 2000, s. 21). 1962 Küba Bunalımı ve özellikle 1964 Johnson Mektubu sonrasında çok yönlü dış politikaya geçen Türkiye içinse yumuşama; bağlı olduğu Batı Blokunun çıkarlarından ziyade kendi dış politika hedeflerinin peşinden gidebildiği, Moskova ile ilişkilerini normalleştirdiği, ardından işbirliğine yöneldiği ve özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren SSCB'den ziyade NATO müttefiki Yunanistan'ı tehdit olarak tanımladığı bir dönem oldu. Türkiye'nin tehdit tanımının değişmesinde ve Moskova-Ankara ilişkilerinin bu süreçte normalleşmeden işbirliğine dönüşmesinde Kıbrıs sorunu önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada, ikili ilişkilerin normalleştiği 1964'ten başlayarak iki ülke arasındaki yakınlaşmayı sona erdiren SSCB'nin Afganistan'a müdahale ettiği 1979'a kadarki dönemde Moskova ve Ankara'nın Kıbrıs politikaları incelenecektir. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerle pekiştirilen ikili ilişkilerin bu dönemde SSCB ve Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki ortak tutumları dikkate değerdir. Moskova ve Ankara'nın, Soğuk Savaş'a damgasını vuran önceki bölgesel bunalımların aksine, ilk kez Kıbrıs konusunda karşı karşıya gelmemelerinde (Tellal, 2000, s. 21); Doğu Akdeniz'e yönelik hedeflerinin ortak bir noktada buluşması etkili olmuştur. Çalışmanın temel varsayımlarından biri, Moskova ve Ankara'nın Kıbrıs politikalarının enosis karşıtlığında buluştuğu; adanın Yunanistan ile birleşme olasılığının, farklı nedenlerle de olsa, SSCB ve Türkiye'nin bu dönemde Kıbrıs sorununa yönelik ortak tutumlarında rol oynadığıdır. Çalışmada öncelikle, SSCB ve Türkiye'nin Kıbrıs politikalarına yön veren, bu sorunda ortak tutum benimsemelerine neden olan etkenler üzerinde durulacaktır. Çalışmanın bu bölümünde Moskova ve Ankara'nın ikili ilişkilerini belirleyip Kıbrıs politikalarını etkileyen, barış içinde bir arada yaşama ve çok yönlü dış politika ilkeleri ile adaya ve Doğu Akdeniz'e ilişkin çıkarları değerlendirilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, SSCB ve Türkiye'nin adadaki bunalımlara yönelik tutumları ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerde Kıbrıs sorununa bakışları nedenleriyle birlikte ortaya konulacaktır.

SSCB'nin ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikalarına Yön Veren Etkenler

Karşı bloktan gelen tehdidin hissedildiği 1950'lerin uluslararası ortamında dış politika önceliklerini ABD'nin çıkarlarına göre belirleyen Atina ve Ankara, Kıbrıs konusunda kendi tezlerinden vazgeçmiş; böylece hem adanın Yunanistan ile birleşmesini (enosis) hem de Türkiye ve Yunanistan arasında bölünmesini (taksim) yasaklayan Zürih-Londra Antlaşmalarını imzalamışlardı. Dönemin Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ve Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis arasında Şubat 1959'da Zürih'te gerçekleştirilen ikili görüşmeler, Kıbrıs sorununun çözümünde atılan önemli bir adım olmuştu. Ardından, Türkiye ve Yunanistan Başbakanlarının yanı sıra dönemin İngiltere Başbakanı Harold Macmillan, Kıbrıs Rum toplumu lideri Başpiskopos Makarios ve Kıbrıs Türk toplumu lideri Fazıl Küçük'ün katılımlarıyla gerçekleştirilen Londra Zirvesi ile Kıbrıs sorunu çözülmüştü. Söz konusu taraflarca 19 Şubat 1959'da imzalanan Zürih-Londra Antlaşmaları (Bölükbaşı, 2001, s. 285; Uslu, 2003, ss. 11-12) ile NATO müttefiki Yunanistan'ın ve Türkiye'nin; İttifak'ın birliğine, Doğu Akdeniz'deki etkinliğine ve böylece Washington'un çıkarlarına zarar veren Kıbrıs anlaşmazlıkları sona ermişti. Söz konusu antlaşmalar uyarınca ayrıca, Kıbrıs'taki İngiliz askeri üsleri ve Londra'nın bunlar üzerindeki egemenlik hakları korunurken; yine bu antlaşmaların bir parçası olan Garanti Antlaşması ile İngiltere'ye, Türkiye'ye ve Yunanistan'a adadaki anayasal düzen bozulduğunda ortaklaşa veya tek başlarına Kıbrıs'a müdahale hakkı tanınmış, İttifak Antlaşması ile adaya 950 Yunan ve 650 Türk askerinin yerleştirilmesi kararlaştırılmış (Bölükbaşı, 2001, s. 285; Uslu, 2003, ss. 11-12; Sönmezoglu, Arıboğan, Ayman, Dedeoğlu, 2005, ss. 400-401) ve böylece adanın NATO'nun "sorumluluğunda" olduğu vurgulanmıştı.

16 Ağustos 1960'da bağımsızlığını ilan eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nin NATO üyeleri tarafından oluşturulma sürecini "dışarıdan" takip eden SSCB (Cutler, 2010) ise, Zürih-Londra Antlaşmalarının "(...) emperyalist NATO'nun yöneticileri tarafından Kıbrıslılara empoze (...)” edildiğini savunmuş; adadaki ABD iletişim tesisleri ile İngiliz üslerini ve garanti hakkını, Kıbrıs'ın egemenliğinin ihlali olarak nitelendirmişti (Fırat, 1997, ss. 143-144; Uslu, 2003, s. 37). Zürih-Londra Antlaşmalarına bağlı bir politika izleyen, garantörlük hakkına önem veren Türkiye ile söz konusu antlaşmaları "emperyalistlerin adaya dayatması" olarak gören SSCB'nin 1964-1979 döneminde Kıbrıs sorunundaki ortak tutumlarında; uluslararası alandaki yumuşamanın şekillendirdiği dış politika ilkeleri ve Doğu Akdeniz'deki bölgesel çıkarları etkili olmuştur.

1962 Küba Bunalımı ile dünyanın nükleer bir savaşın eşiğine gelmesinin ardından başlayan Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemi, karşı bloktan algılanan tehdidin azalmasına ve böylece blok

politikasından ziyade ulusal çıkarların ön plana çıkmasına zemin hazırladı. 1950’lerde “komünizm tehlikesi tutkallı” (Tellal, 2000, s. 171) uzlaşabilen Türkiye ve Yunanistan, 1960’lara gelindiğinde karşı blok tehlikesi veya tehdidiyle sorunların çözülemediği veya ertelenemediği bir uluslararası ortamda, kendi ulusal çıkarlarının öncelik kazanmasıyla Kıbrıs konusunda yeniden karşı karşıya geldiler. Türkiye’nin SSCB’den ziyade Yunanistan’dan tehdit algıladığı bu uluslararası ortamda Moskova-Ankara ilişkilerinin gelişmesi ise, Batı ittifakına “rağmen” değil; onunla birlikte oldu. Zira yumuşama döneminde Batı Blokuna yönelik barış içinde bir arada yaşama politikasını sürdüren SSCB’nin diğer kapitalist devletlerle olduğu gibi, Türkiye ile de ilişkileri gelişirken; Moskova’nın Kıbrıs sorununda izlediği politika da, Ankara ile ilişkilerinin normalleşmeden işbirliğine dönüşmesinde rol oynadı (Tellal, 2001a, ss. 771-772). Öyle ki dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde gerçekleştirdiği Moskova ziyareti sırasında imzalanan, tarafların Kıbrıs konusundaki ortak tutumlarını açıkladıkları bildiri ile SSCB ve Türkiye “(...) sosyal sistemleri farklı devletlerin barış içinde bir arada yaşama prensibinin (...)” “(...) bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve hak eşitliği (...)”ne dayanan “iyi komşuluk” ilişkileri geliştirmelerine yardımcı olacağını vurguladılar (Gönlübol, Ülman, Esmer, Sar, Sezer, Bilge, Sander ve Kürkçüoğlu, 1996, ss. 425-426). Erkin’in Moskova ziyaretinin ardından 7 Aralık 1964 tarihinde, dönemin SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’ndaki konuşmasında Sovyet dış politikasını şekillendiren ilkeyi yineledi. Genel Kurul’a hitap eden Gromiko, “uluslararası gerilimlerin azaltılması, uluslararası işbirliği ve barış içinde bir arada yaşama ilkesi temelinde farklı sosyal sistemlere sahip devletler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından” Moskova’nın “Birleşmiş Milletler’in sunduğu fırsatlardan yararlanacağını” ifade etti (Excerpts From Gromyko’s Speech Before the U.N., 1964). “SSCB’nin yanında olmayan devletler ona karşıdır” anlayışını reddeden (Tellal, 2001b, s. 510), kendi blokları ile olan siyasi ve askeri bağlarını koruyan farklı sosyal sistemlere sahip devletlerin barış içinde ilişkilerini sürdürebileceği anlayışına dayanan bu politika, yumuşama döneminde Moskova’nın Ankara ile ilişkilerine yön verdi.

Bu süreçte Türkiye’yi SSCB ile yakın ilişkiler kurmaya iten etken ise çok yönlü dış politikayı benimsemesi oldu. Küba Bunalımında Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin pazarlık konusu yapılması, ABD’nin kromu müttefiki Türkiye yerine, fiyatı düşüren karşı blokun lideri SSCB’den alması; Ankara’nın o döneme dek izlediği Washington’un çıkarlarına dayanan tek yönlü dış politikasını sorgulamasına ve bu çerçevede Moskova’yla ilişkilerini gözden geçirmesine yol açtı (Tellal,

2000, s. 193). Ayrıca, 27 Mayıs sonrasında içte oluşan demokratik ortamın dış politikanın tartışılmasına zemin hazırladığı bir dönemde Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının artması ve SSCB'den ekonomik yardım alma hedefi, Ankara'nın Moskova ile yakınlaşmasını sağlayan etkenler arasındaydı (Aydın, 2004; Harris, 1972, s. 23). Örneğin ABD'nin Türkiye'ye yaptığı dış yardımları denetlemeye ve azaltmaya başlaması, ekonomik kalkınmaya önem veren Süleyman Demirel Başbakanlığında kurulan Adalet Partisi Hükümetini Moskova'ya yaklaştıran önemli bir etkendi (Fırat, 1997, s. 237). Uluslararası sistemdeki yumuşamanın yanı sıra ekonomik hedefler başta olmak üzere iç etkenlerin de rol oynadığı Türk dış politikasının çok yönlü niteliği, demokratikleşme sürecinin kesintiye uğradığı ve afyon ekimi yasağıyla ABD çıkarlarının yeniden öncelik kazanmaya başladığı 12 Mart muhtırası döneminde bile değişmedi. Nitekim Türk dış politikası, çok yönlü çizgisini 12 Eylül 1980 darbesine kadar korudu (Fırat, 1997, s. 287). Bu dönemde Türkiye'yi çok yönlü dış politikaya ve böylece SSCB ile ilişkilerini normalleştirmeye iten asıl etken ise, NATO müttefiki Yunanistan ile karşı karşıya geldiği Kıbrıs sorununda blok lideri ABD'den beklediği desteği bulamaması oldu (Gönlübol, vd., 1996, s. 386; Armaoğlu, 1965, s. 9). Bu açıdan 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu Türkiye için önemli bir dönüm noktasıydı (Landau, 1976, s. 45). Washington'un, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda olası bir Sovyet saldırısına maruz kalırsa NATO müttefikleri tarafından korunmayabileceği vurgusu (Bölükbaşı, 1993, s. 517), o döneme kadar Sovyet tehdidine karşı ittifak üyeliğini güvence olarak gören; dış politikasını Batılı müttefiklerinin, özellikle de ABD'nin çıkarlarına göre belirleyen Türkiye'nin tek yönlülüğünü sorgulamasına ve değiştirmesine yol açan temel bir etken oldu.

Türkiye'nin, bağlı olduğu blokun lideri ABD'den umduğu desteği bulamamasının nedeni ise bu dönemde Ankara'nın ve Washington'un genelde Doğu Akdeniz'e özelde Kıbrıs'a yönelik hedeflerinin veya önceliklerinin farklılaşmasıydı. Ankara, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan, adadaki Türk toplumunun anayasal haklarını güvence altına alan, adanın Yunanistan'ın egemenliğinde olmasını ve böylece Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki güvenliğinin tehlikeye düşmesini engelleyen, anayasal düzen bozulduğunda Türkiye'ye adaya tek başına müdahalede bulunma yetkisini veren Garanti Antlaşmasını içeren Londra Antlaşmalarından memnundu. Dolayısıyla Türkiye, Kıbrıs bağımsızlığını kazandıktan ve toplumlararası gerilim çatışmaya dönüştükten sonra Zürih-Londra Antlaşmalarının korunmasına ve uygulanmasına dönük bir politika izledi (Uslu, 2003, s. 15; Aziz, 1969a, s. 243; Aydın, 2004). Enosisin gerçekleşmesine ve böylece Akdeniz'deki dengenin Yunanistan lehine bozulmasına karşı çıkan, Zürih-Londra Antlaşmalarının geçerliliğini savunan Türkiye için, bölgedeki güvenlik kaygılarını

giderecek bir çözümün bulunması önemliydi. Oysa ABD'nin öncelikli kaygısı Zürih-Londra Antlaşmalarının uygulanması ya da enosisin önlenmesi veya Akdeniz'de Yunanistan ve Türkiye arasındaki dengenin korunması değil; iki NATO müttefikini savaşın eşiğine getiren ve SSCB'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliğinin artmasına neden olan Kıbrıs sorununun, İttifak'ın bütünlüğüne ve bölgedeki etkisine zarar vermeden önce çözülmesiydi. Ankara'nın Garanti Antlaşması çerçevesinde adaya müdahale hakkını gündeme getirmesinden rahatsız olan Washington, iki NATO müttefikinin Kıbrıs anlaşmazlığını çözmek için harekete geçti.

ABD, 1959'da olduğu gibi, Kıbrıs sorununu Türkiye ve Yunanistan arasında varılacak bir anlaşmayla çözmeyi amaçlıyordu. Bu çerçevede, Johnson Mektubu sonrasında Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Washington'da ağırlandılar. Johnson'un İsmet İnönü ile görüşmesinin ardından yayınlanan ortak bildiri Zürih-Londra Antlaşmalarının geçerli olduğu belirtildi. Bununla birlikte, bu antlaşmaların geçersiz hale geldiğini savunan Yeorgios (Yorgo) Papandreu'nun Johnson ile görüşmesinin ardından yayınlanan ABD-Yunanistan bildirisinde yeni bir çözüm şeklinin bulunmasının gerekliliği vurgulandı. Yunanistan, söz konusu vurguyla, ABD-Türkiye ortak bildirisinde yer alan Zürih-Londra Antlaşmalarının tarafları bağlamayı sürdürdüğü yönündeki izlenimin geçersiz hale geldiğini savunuyordu. Kıbrıs sorununun çözümünde Makarios'un da dikkate alınmasının gerektiği, Sovyet tehdidiyle Atina ve Ankara'nın uzlaşmadığı, aksine Moskova'nın desteğinin taraflar açısından önemli hale geldiği 1960'ların uluslararası ortamını göz ardı eden ABD, bu girişiminden beklediği sonucu alamayınca yeni bir çözüm planını gündemine aldı (Fırat, 2001, ss. 726-727; Uslu, 2003, ss. 56, 58). Bu çerçevede sunulan, eski ABD Dışişleri Bakanı'nın adıyla anılan Acheson Planları, Washington'un ve Ankara'nın Kıbrıs politikalarında farklı önceliklere sahip olduklarını gösteriyordu.

Temmuz 1964'te sunulan ilk Acheson Planına göre Kıbrıs, Yunanistan ile birleşmeyi, başka bir deyişle enosisi seçebilecekti. Türkiye'ye adanın kuzeydoğusundaki Karpas bölgesinde anavatanının parçası sayılacak ve böylece kendi egemenliğinde olacak bir arazi verilecek, Ankara burada istediği kadar asker bulundurabilecekti. Ayrıca, Karpas yarımadasının dışında kalan Kıbrıslı Türklerin çoğunlukta oldukları iki veya üç bölgede özerk Türk yönetimleri kurulacaktı. Yine, azınlık haklarını gözetmek üzere BM veya Uluslararası Adalet Divanı tarafından uluslararası bir komisyon atanacaktı. Son olarak, Doğu Akdeniz'den gelecek olası saldırılara karşı Ankara'nın güvenlik kaygılarını gidermek adına Meis adası Yunanistan tarafından Türkiye'ye verilecekti (Fırat, 2001, s. 728; Uslu, 2003, s. 61; Gönlübol, vd., 1996, s. 384). Doğu Akdeniz'deki güvenlik çıkarlarının karşılanmasını hedefleyen Ankara, enosis gerçekleşse bile, enosisle birlikte taksim

hedefini de karşılayarak adada kendi egemenliğinde olacak bir üs bölgesini Türkiye'ye veren bu ilk planı görüşme zemini olarak kabul etti (Fırat, 2001, s. 728; Uslu, 2003, s. 76). Diğer taraftan Makarios, ada toprağının bir bölümünün Türkiye'ye verilmesine karşıydı. 30 Kasım 1963'te on üç noktada anayasanın değiştirilmesine ilişkin görüşünü açıklayan Makarios, iki toplumun eşitliğine dayanan dengeli yapının ortadan kaldırılmasından; dolayısıyla da Kıbrıs'ın azınlık haklarının saklı tutulduğu üniter bir devlete dönüşmesinden yana olduğunu belirtmişti (Fırat, 2001, s. 723; Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 124; Bölükbaşı, 2001, s. 287; Armaoğlu, 2000, s. 786). Bununla birlikte Makarios, Kıbrıs'ın nihai olarak Yunanistan'a ilhakına karşı değildi (Gönlübol, vd., 1996, s. 572). Nitekim "enosis'e bağlılığını" vurgulayan demeçler veren (Bölükbaşı, 2001, s. 287; Armaoğlu, 2000, s. 785) ve toplumlararası çatışmaların başladığı süreçte Nisan 1964'te İttifak Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini açıklayan Makarios, Papandreu ile nihai hedefin enosis olduğunu vurgulayan bir anlaşmaya imza atmıştı (Fırat, 2001, ss. 725-726; Uslu, 2003, s. 41). Dolayısıyla Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına karşı olmayan Makarios, enosis'e zemin hazırlamakla birlikte taksim hedefini de karşıladığı için ilk Acheson Planını reddetti. Zira Makarios, Kıbrıs'ın bir kısmının değil; tamamının Yunanistan'la birleşmesinden yanaydı (Bölükbaşı, 1993, s. 518; Gönlübol, vd., 1996, s. 572). Atina da Türkiye'ye üs bölgesi verilmesine itiraz ediyordu. Türkiye'nin adaya ilk müdahalesinin ardından Ağustos 1964'te sunulan ikinci Acheson Planı ise, Türkiye'ye egemenliğinde olacak bir toprak parçası verilmesi yerine 50 yıl süreyle 50 kilometre karelik toprağın kiralanmasını öngördüğü ve böylece Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki güvenlik kaygılarını gidermediği için Ankara tarafından kabul edilmedi (Bölükbaşı, 1993, s. 518; Gönlübol, vd., 1996, s. 385). Acheson Planları, ABD'nin bölgesel öncelikleriyle uyumlu bir şekilde, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve bağlantısızlığına son verip adanın NATO'nun hâkimiyetine geçmesini ve böylece SSCB'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliğini engellemeyi hedefliyordu. Türkiye'nin ise, bölgesel güvenlik çıkarlarını karşıladığı ölçüde ilkini görüşme zemini olarak kabul ettiği ama ikincisini Doğu Akdeniz'deki dengenin Yunanistan lehine bozulmasına ilişkin kaygısını kalıcı olarak gidermediği için reddettiği Acheson Planları; Ankara ile Washington'un Kıbrıs politikalarında farklı önceliklere veya hedeflere sahip olduklarının somut bir göstergesiydi.

Orta Doğu ve genel olarak Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından Washington Kıbrıs'ın NATO denetiminde olmasına önem veriyordu. Bu çerçevede ABD, adadaki Amerikan iletişim tesisleri ile İngiliz üslerinin varlığının devamını, Kıbrıs'ın Batı yanlısı olmasını, Doğu Bloku ile ekonomik bağlar kurmasının engellenmesini ve adadaki komünist etkinliğinin, AKEL'in (Reformcu Emekçi

Halk Partisi) gücünün kırılmasını hedefliyordu (National Security Council Report, 1960; Koura, 2009). Washington açısından Kıbrıs sorunu nedeniyle Yunanistan'ın ve Türkiye'nin karşı karşıya gelmemesi, İttifak'ın bölgedeki etkinliğinin zarar görmemesi ve bu sorundan yararlanacak SSCB'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliğini arttırmaması önemliydi. Bu çerçevede ABD açısından İttifak içindeki bu sorunun, SSCB'nin "sesinin duyulduğu" BM yerine NATO içinde ve İttifak'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini pekiştirecek şekilde çözülmesi gerekiyordu. Nitekim Truman Doktrininden bu yana ABD'nin Doğu Akdeniz politikası, SSCB'yi bu bölgeden uzak tutma üzerine kuruluydu (Brands, Jr., 1987, ss. 349-350; Koura, 2009). Dolayısıyla ABD, bölgede SSCB etkinliğinin önlenmesi ile NATO hâkimiyetinin sürdürülmesi ve pekiştirilmesine öncelik tanıyan bir Kıbrıs politikasını benimsedi. Oysa karşı bloktan algılanan tehdidin azaldığı ve Türkiye'nin kendi çıkarlarının öncelik kazandığı bir uluslararası ortamda, bölgedeki NATO hâkimiyetinden ziyade Doğu Akdeniz'deki dengenin korunmasını ve böylece enosisin önlenmesini temel alan bir Kıbrıs politikası izleyen Ankara'nın bölgeye ilişkin öncelikleri Washington'ununkilerden farklıydı.

Londra Antlaşmaları çerçevesinde İngiliz üsleri ve Garanti Antlaşması ile adada oluşturulan NATO denetiminden rahatsız olan SSCB ise, bağımsızlık sonrasında Kıbrıs'ın lideri Makarios ile işbirliğine önem verdi. Zira Makarios, bağlantısız bir dış politika izlemesi, Kıbrıs'ın NATO üyesi olmayacağını vurgulaması, komünist partisi AKEL'in adadaki faaliyetlerine izin vermesi (Fırat, 1997, s. 143; Bölükbaşı, 2001, s. 288; Stergiou, 2007, s. 89) ve sorunun Moskova'nın da "sesinin duyulduğu" BM çerçevesinde çözümünü (Brands, Jr., 1987, s. 352) savunmasıyla Doğu Akdeniz'deki Sovyet çıkarlarıyla örtüşen politikaları benimsiyordu. Dolayısıyla Moskova, "bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs"ı vurguladığı ve böylece enosis hedefini gündeme getirmediği ölçüde Makarios ile bağlarını koparmamaya çalıştı. Nitekim SSCB'nin Doğu Akdeniz politikası, bölgenin tamamen NATO hâkimiyetine geçmesini önlemeye yönelikti. Bu çerçevede Kıbrıs'ın bağımsızlığının ve bağlantısızlığının devamına dayanan bir politika izleyen Moskova, adada İttifak/ABD denetiminin pekişmesine yol açacak NATO üyelerinin Kıbrıs'a askeri müdahalelerine, enosis'e veya taksime ve sorunun NATO içinde, başka bir deyişle ABD denetiminde çözülmesine karşı çıkıyordu. (Aziz, 1969b, s. 175; Sezer, 1985, s. 124; Gönlübol, vd., 1996, s. 525; Uslu, 2003, s. 32). Bununla birlikte, Makarios'un nihai hedefinin enosis olması; aday NATO'nun denetimine alacak her politikaya karşı olan SSCB'yi, Kıbrıs sorununa yönelik tutumunda Türkiye'ye yaklaştırdı.

SSCB ve Türkiye'yi Kıbrıs politikalarında ortak bir noktada buluşturan, farklı nedenlerle de olsa, hem Moskova'nın hem de Ankara'nın enosis'e karşı olmalarıydı (Public Record Office FO

371/174978a, 1964). Kıbrıs, SSCB'nin Orta Doğu ve genel olarak Doğu Akdeniz'deki etkinliği açısından önemliydi. Moskova'nın Kıbrıs politikasına yön veren, adanın Yunanistan ile olası birleşmesinin Doğu Akdeniz'de NATO/ABD hâkimiyetini arttıracığı gerçeğiydi. Bu çerçevede Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını savunan Moskova, NATO yerine Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olduğu, başka bir deyişle, söz hakkının bulunduğu BM'yi sorunun çözümünde adres olarak gösterdi. Türkiye ise, Akdeniz'deki dengeyi Yunanistan'ın lehine bozacağı için enosisi reddediyordu. 1964'ten 1979'a Kıbrıs Bunalımlarına yönelik tutumları tamamen örtüşmemekle birlikte, SSCB ve Türkiye enosisine karşı çıkan ortak bir Kıbrıs politikasını benimsediler.

SSCB'nin ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan 1959 Antlaşmalarını "emperyalist NATO'nun adaya dayatması" olarak nitelendiren SSCB, söz konusu antlaşmaların İttifak'ın "çıkarına hizmet ettiğini" vurguluyordu (Bölükbaşı, 2001, s. 289). Bu çerçevede Moskova, adadaki toplumlararası çatışmaların hız kazanmasının ardından Ankara'nın garantörlük hakkını gündeme getirmesinden rahatsız oldu (Bölükbaşı, 2001, s. 288). Başlangıçta SSCB, Türkiye'nin adaya müdahale hakkını gündeme getirmesini NATO'nun Kıbrıs'a müdahale girişimi olarak değerlendiriyordu. Bununla birlikte Moskova, toplumlararası çatışmaların tırmanmasının ardından 1960'ların ikinci yarısından itibaren Yunanistan'ı ve Türkiye'yi savaşın eşiğine getirerek İttifak'ın bütünlüğünü ve bölgesel etkinliğini tehdit eden Kıbrıs sorununda Ankara ile işbirliği noktasına geldi. Nitekim Türkiye'nin, bölgedeki NATO hâkimiyetinden ziyade Akdeniz'deki dengenin korunmasını temel alan bir politika izleyerek adanın Yunanistan ile birleşmesine karşı çıkması, Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de İttifak denetiminin artmasına neden olacak her politikaya itiraz eden SSCB için önemliydi. Moskova ve Ankara'nın Kıbrıs sorunundaki bu ortak tutumları ikili ilişkilerinin normalleşmeden işbirliğine dönüşmesinde rol oynadı. Dolayısıyla, yumuşamanın şekillendirdiği dış politika ilkeleri çerçevesinde ve Doğu Akdeniz'e ilişkin çıkarlarının, farklı nedenlerle de olsa, enosis karşıtlığında buluşmasıyla SSCB ve Türkiye, 1964'ten 1979'a adanın bağımsızlığını ve adadaki iki toplumun varlığını, eşit haklarını vurgulayan bir Kıbrıs politikasını benimsediler.

Makaros tarafından Kasım 1963'te sunulan, Kıbrıs Türk toplumunun azınlık statüsüne indirgenmesini hedefleyen anayasa değişikliği önerisinin, 16 Aralık'ta Küçük tarafından reddedilmesinin ardından 21 Aralık'ta adadaki Türk mahallelerine Rum askeri saldırıları başladı

(Bölükbaşı, 2001, s. 287). Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmaların hız kazanması üzerine Aralık 1963'te Türk jetlerinin adada ihtar uçuşu yapmaları emrini veren İnönü Hükümeti, İngiltere ve Yunanistan'a gönderdiği notalarla çatışmaların önlenememesi halinde Türkiye'nin tek başına müdahale hakkını kullanacağını vurguladı (Fırat, 2001, s. 724). Kıbrıs'a yönelik NATO ülkelerinin müdahalesine ve garanti hakkına, kısaca Londra Antlaşmalarına karşı olan SSCB, 31 Aralık 1963'te Ankara'ya verdiği notayla Türk jetlerinin adada ihtar uçuşu yapmalarını protesto etti. Yine bu çerçevede Moskova, 15 Ocak 1964'te toplanan Londra Konferansı'nda gündeme getirilen, adada NATO gücünün düzeni ve güvenliği sağlamasına yönelik tekliften rahatsız oldu (Aziz, 1969b, ss. 169-170-173; Stergiou, 2007, s. 94). Zira bağlantısız bir dış politikayı sürdürmeye kararlı olan ve sorunun Bağlantısız ülkeler ile birlikte SSCB'nin de yer aldığı BM içinde çözümünü savunan Makarios'a ABD'nin kabul ettiremediği bu teklif (Fırat, 2001, ss. 724-725), adanın İttifak'ın denetiminde olduğunu vurguluyor ve Moskova'ya çözüm sürecinde "söz hakkı" tanımıyordu. Bu süreçte, adadaki toplumlararası çatışmaların devam etmesi üzerine İngiltere'nin 15 Şubat 1964 tarihindeki başvurusuyla sorun BM Güvenlik Konseyi'nde ele alındığında SSCB, "bağımsız bir BM devleti" olan Kıbrıs'a yönelik NATO ülkelerinin müdahale girişimlerine karşı olduğunu yineledi. Moskova'nın bu vurgusu Londra Antlaşmaları çerçevesinde garantörlük hakkını gündeme getiren Türkiye'ye yönelikti (Gönlübol, vd., 1996, s. 525; Bölükbaşı, 2001, s. 289; Aziz, 1969b, s. 177).

Türkiye, Londra Antlaşmalarının uygulanmasına, garantörlük hakkına ve adadaki Türk toplumunun anayasal haklarının korunmasına önem veriyordu. Nitekim 4 Mart 1964 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen karar uyarınca oluşturulan Barış Gücünün (Security Council Resolution 186, 1964), adadaki çatışmaları sona erdirememesi üzerine İnönü Hükümeti, 16 Mart 1964'te TBMM'den, gerektiğinde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisini aldı (Fırat, 2001, s. 725). Bununla birlikte, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu Türkiye'nin Garanti Antlaşması'ndan kaynaklanan, gerektiğinde adaya tek başına müdahalede bulunma hakkını kullanma kararını ertelemesine neden oldu. Johnson Mektubu'nun temel kaygısı da Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesini engellemektir. Zira Washington yönetimi, Türkiye'nin adaya müdahalesinin bir Türk-Yunan savaşına ve böylece NATO'nun güneydoğu kanadında çatlağa yol açacağını (Landau, 1976, s. 49), dolayısıyla SSCB'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliğinin artacağını öngörüyordu. İnönü, Türkiye'nin garantörlük hakkına önem vermekle birlikte, sorunun ABD'nin arabuluculuğunda barışçıl çözümünü de destekliyordu. Ayrıca, o dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri denizaşırı askeri bir müdahale için hazırlıklı değildi. Yine, 1964 yılının

uluslararası ortamında Türkiye'nin adaya askeri müdahaleyi gündeme getirmesine, böyle bir girişimi NATO'nun bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs'a müdahalesi olarak değerlendiren ve Makarios'u destekleyen SSCB'nin de karşı çıkması, İnönü Hükümetinin askeri müdahale kararını ertelemesine yol açtı (Bölükbaşı, 1993, ss. 519-520-521). Dolayısıyla Haziran 1964'ün uluslararası ortamında, farklı nedenlerle de olsa, hem ABD hem de SSCB, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesine karşıydı. Bununla birlikte, Haziran 1964 koşullarıyla ve o dönemki Türk-Sovyet ilişkilerinin durumuyla, Türkiye'nin Kıbrıs harekâtlarını gerçekleştirdiği 1974'te normalleşmeden işbirliğine dönüşen Türk-Sovyet ilişkilerinin geldiği nokta farklıydı. Bu süreçte Kıbrıs sorununa yönelik Batılı devletlerin tutumu, Türk-Sovyet ilişkilerindeki yumuşamayı hızlandırdı (Gönlübol, vd., 1996, s. 525). Ankara ve Moskova'nın Kıbrıs konusundaki yaklaşımlarının ortak bir noktada buluşmasını sağlayan temel etken ise, farklı nedenlerle de olsa, hem Türkiye hem de SSCB açısından tehdit oluşturan enosis hedefinin, başka bir deyişle, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşme olasılığın gündeme gelmesiydi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Nisan 1964'te Atina ile imzaladığı anlaşmayla enosisin nihai hedef olduğunu vurgulayan Makarios, adanın tamamının Yunanistan'la birleşmesinden yanaydı (Uslu, 2003, s. 106). Ayrıca Temmuz 1964'te başlayan Cenevre görüşmelerinde ABD, enosis ve taksime zemin hazırlayan Acheson Planını gündeme getirmişti. "Son zamanlarda Enosis fikrine çok sıkı sarılan" Makarios'un (Aziz, 1969b, s. 193) yanı sıra Atina ve Washington yönetimlerinin gündemlerinde de Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi hedefinin yer alması, SSCB'nin Kıbrıs sorununda Türkiye'nin politikasına ilişkin tutumunu gözden geçirmesine neden oldu. Nitekim Kıbrıs Türk toplumuna Anadolu'dan gönderilen silahların Erenköy limanından ulaştırıldığını düşünen Makarios yönetiminin Kıbrıslı Türkleri ablukaya alması üzerine 7 Ağustos 1964'te Türk jetlerinin adada ihtar uçuşu yapmasına ve ardından da 8-9 Ağustos'ta Grivas komutasındaki Ulusal Muhafız Birliği'ni bombalamasına (Fırat, 2001, s. 729) SSCB fazla tepki göstermedi. Moskova, Türkiye'nin adaya bu ilk müdahalesine karşı sert bir tutum takınarak Ankara'yı ABD'ye yeniden yaklaştırmayı da istemiyordu (Aziz, 1969b, ss. 191-193). Bununla birlikte Moskova, "bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs"ı vurguladığı ölçüde Makarios ile olan bağlarını sürdürmeye çalıştı. Öyle ki, 1 Ekim 1964'te SSCB ile Kıbrıs arasında ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla askeri yardım antlaşması imzalandı. Ancak Moskova'nın, yardımı enosisin gerçekleşmemesi koşuluna bağlaması (Aziz, 1969b, ss. 196-198-199), SSCB'nin Kıbrıs politikasındaki önceliğinin, adanın bağımsızlığının korunması ve böylece bir NATO ülkesi olan Yunanistan'la birleşmesinin önlenmesi olduğunu açıkça gösteriyordu.

30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde gerçekleştirilen Dışişleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretinde taraflar arasında imzalanan ortak bildiri, SSCB'nin ve Türkiye'nin Kıbrıs politikalarının enosis karşıtlığında bulunduğu ilk somut göstergesi oldu. Nitekim bildiriye taraflar Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü vurgulayarak enosis'e karşı çıktılar. Ayrıca taraflar, "sorunun çözümünde her iki ulusal toplumun varlığını tanımak gerektiği hususunda" görüş birliğine vardılar (Aziz, 1969b, s. 206; Public Record Office FO 371/174978b, 1964). Erkin'in Moskova ziyaretinin ardından 7 Aralık 1964 tarihinde BM Genel Kurulu'na hitap eden Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Moskova'nın Kıbrıs politikasına yön veren ilkelerini yineledi. Gromiko, sorunun "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması" ile "egemenliğine" ve "adadaki iki toplumun meşru haklarına saygı gösterilmesi temelinde çözülebileceğini" ifade etti. BM'nin "uluslararası ilişkilerdeki rolünün güçlendirilmesi" vurgusuyla da Gromiko (Excerpts From Gromyko's Speech Before the U.N., 1964), Kıbrıs sorunun çözümünde Moskova'nın "söz hakkı"na sahip olduğuna dikkat çekiyordu. SSCB, bağımsızlığını sürdürecektir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin federatif düzene geçmesine karşı değildi (Aziz, 1969b, s. 205). Moskova için önemli olan enosisin önlenmesi ve böylece Kıbrıs'ın NATO'dan bağımsızlığının korunmasıydı. Türkiye ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Londra Antlaşmalarını savunan ve enosis'e karşı çıkan bir ülke olarak Kıbrıs'ın bağımsızlığına itiraz etmiyor; Kıbrıslı Türklerin varlığının ve anayasal haklarının korunmasına önem veriyordu.

Erkin'in Moskova ziyareti sonrasında da devam eden karşılıklı üst düzey ziyaretler SSCB-Türkiye ilişkilerinin bu süreçte normalleşmeden işbirliğine evrilmesinde rol oynadı. Bu ziyaretler sadece Kıbrıs sorununa odaklanmıyor; ekonomik ve kültürel alanda taraflar arasında gelişen işbirliği, barış içinde bir arada yaşama politikasını sürdüren Moskova ile çok yönlü dış politika çizgisini devam ettiren Ankara'nın iyi komşuluk ilişkilerini pekiştiriyordu. SSCB ve Türkiye bu dönemde devam eden karşılıklı üst düzey ziyaretlerde yayınladıkları bildirimlerle Kıbrıs sorunundaki ortak tutumlarını korudular. Nitekim 4-13 Ocak 1965'te gerçekleştirilen, Yüce Sovyet Prezidyumu üyesi Podgorni başkanlığındaki Sovyet Parlamenter Heyetinin Türkiye ziyaretinde (Tellal, 2001a, s. 776), taraflar bir kez daha adanın bağımsızlığını vurgulayarak enosis'e karşı olduklarını yinelediler (Aziz, 1969a, s. 202). Ayrıca, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun 21 Ocak 1965 tarihli demeci de Türkiye'nin tezi olan federasyonu benimsiyor (Tellal, 2001a, s. 776; Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 129) ve enosis'e bir kez daha karşı çıkıyordu (Aziz, 1969a, s. 207; Gönlübol, vd., 1996, s. 525). Gromiko'nun söz konusu demeci Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının yanı sıra ABD'nin de tepkisini çekti. Zira Washington, bu tarihe kadar

Türkiye'nin adaya çıkarma yapma girişimlerini "Sovyetlerin karışmasına yol açar" gerekçesiyle durdurmuştu (Aziz, 1969a, ss. 209-211). Oysa bu süreçte çok yönlü dış politikasının bir parçası olarak Moskova ile ilişkilerini işbirliğine dönüştüren Ankara, NATO/ABD çıkarlarına değil; kendi çıkarlarına öncelik veriyor ve enosis karşıtlığında bulunduğu Moskova ile Kıbrıs konusunda benimsediği ortak tutumunu sürdürüyordu. Nitekim Gromiko'nun Mayıs 1965'te gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde yayınlanan ortak bildiri de enosis'e karşı çıkıyor (Aziz, 1969a, s. 214); ardından dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Ağustos 1965'te SSCB'ye resmi bir ziyareti sırasında taraflar, Kıbrıs konusuna daha geniş yer veriyordu (Aziz, 1969a, s. 216).

Bu süreçte Aralık 1965'te Kıbrıs sorunu BM gündemindeki yerini bir kez daha aldı. Öncelikle, BM'nin yeni arabulucusu olarak görevlendirilen Galo Plaza'nın hazırladığı raporda 1959 Londra Antlaşmalarının uygulanmasının mümkün olmadığını belirtilmesi, bu antlaşmaların uygulanmasına ve korunmasına dönük politika izleyen Türkiye açısından olumsuz bir gelişmeydi. Yine, 18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 2077 (XX) sayılı karar, Londra Antlaşmalarından kaynaklanan garantörlük hakkına önem veren Türkiye açısından o döneme kadarki en olumsuz karar niteliğindedir (Fırat, 2001, ss. 733-734). Nitekim söz konusu karar, üye devletlerin tümünü "BM'nin eşit bir üyesi olan" "Kıbrıs'a yönelik herhangi bir müdahaleden kaçınmaya çağırıyor" ve dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın "Kıbrıs'ın tam egemen ve tamamen bağımsız" bir devlet olma hakkını vurguluyordu (General Assembly Resolutions 20th Session 2077 (XX), 1965). Böylece elli dört devletin çekimser kaldığı, altı devletin ret oyuna karşılık kırk yedi oyla kabul edilen söz konusu karar, Türkiye'nin Garanti Antlaşmasından doğan müdahale hakkını kullanmasına karşı çıktı (Gönlübol, vd., 1996, s. 493; Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 129). Doğu Bloku üyelerinin tümü çekimser oy kullanırken; Türkiye'nin yanı sıra Libya, İran, Arnavutluk, Pakistan ve ABD olumsuz oy verdiler. İran ve Pakistan Türkiye'nin CENTO müttefikleriydi. Ankara, Libya ve Arnavutluk ile tarihi dostluk bağlarını sürdürüyor; Balkanlar'da yalnız kalan Arnavutluk Türkiye tarafından tanınmak istiyordu. ABD'nin önceki tutumundan farklı olarak kullandığı olumsuz oyun nedeni ise Johnson Mektubu'nun Türkiye'de yarattığı tepkiyi "hafifletme çabası"ydı (Gönlübol, vd., 1996, s. 493). Zira yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye Johnson Mektubu sonrasında çok yönlü bir dış politikayı benimsemiş; bu çerçevede Moskova'yla ilişkilerini geliştirmiş ve en önemlisi, Kıbrıs konusunda SSCB ile ortak bir tutum izlemeye başlamıştı. 2077 (XX) sayılı kararda SSCB'nin kullandığı oy da, Moskova'nın adaya ilişkin politikası açısından dikkate değerdi. Zira NATO devletlerinin adaya müdahalelerine karşı olan ve ada politikasını Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve bağlantısızlığına dayandıran SSCB'nin Kıbrıs'a herhangi

bir yabancı müdahaleyi kabul etmeyen bu kararda, olumlu değil de çekimser oy kullanması, Türkiye ile yakınlaşan ilişkilerinin ve Kıbrıs konusunda ortak bir noktada buluşan tutumunun bir başka somut göstergesiydi.

Kıbrıs konusunda SSCB-Türkiye yakınlaşması 1960'ların ikinci yarısında da devam etti. Nitekim dönemin Sovyet Başbakanı Kosigin'in 20-27 Aralık 1966'da gerçekleştirdiği ziyaret, bir Sovyet Başbakanının Türkiye'ye yaptığı ilk ziyaret olmasının ötesinde; enosisine karşı çıkan ve adanın bağımsızlığını vurgulayan ortak Kıbrıs tutumunun taraflarca korunması açısından anlamlıydı. Bununla birlikte, görüşmelerde Çekoslovakya'nın Makarios yönetimine silah satışı konusu da gündeme geldi. Kosigin "Çekoslovak yönetiminin edimlerinden sorumlu olmadıklarını" belirtti (Tellal, 2001a, s. 777; Aziz, 1969a, ss. 224-225; Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 126).

Makarios yönetiminin Çekoslovakya'dan silah alımı Yunanistan tarafından da tepkiyle karşılandı. Bu süreçte Atina ile Makarios arasındaki ilişkileri asıl koparan gelişme ise, Yunanistan'da gerçekleştirilen darbe oldu. 21 Nisan 1967'de CIA'nın desteklediği darbeye Yunanistan'da Albaylar Cuntasının yönetime el koyması (Fırat, 1997, s. 219; Stergiou, 2007, s. 96), SSCB ve Türkiye'nin Kıbrıs politikalarını etkileyen ve ortak tutumlarını sürdürmelerine neden olan önemli bir gelişmeydi. Zira cuntanın enosisin gerçekleştirilmesini hedefleyen Yunan tutumunu sürdürmesi Moskova'nın tepkisini çekti (Aziz, 1969a, ss. 228-229). Öyle ki, Atina'da ABD'ye bağımlı bir askeri yönetimin iktidarı ele geçirmesiyle Moskova, Kıbrıs'taki çıkarlarına yönelik tehdidin Yunanistan'dan geldiğini vurgulamaya başladı (Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 126). Eylül 1967'in başlarında Yunanistan Başbakanı Kollias ile Keşan ve Dedeoğaç'ta bir araya gelen Başbakan Demirel de enosisin dışında bir çözüm bulunması gerektiğini belirtiyor ve Ankara'nın Akdeniz'de Lozan Antlaşması ile kurulmuş olan dengenin bozulmasına karşı olduğunu tekrardan dile getiriyordu (Fırat, 2001, ss. 735-736; Armaoğlu, 2000, s. 797). Enosisi hedefleyen Atina ile buna karşı çıkan Ankara arasındaki uzlaşmazlığın devam ettiği bu dönemde, 19-28 Eylül 1967'de Başbakan Demirel'in Moskova ziyaretinde yayınlanan ortak bildiriyle Moskova ve Ankara bir kez daha enosisine karşı olduklarını vurguluyorlardı (Aziz, 1969a, ss. 233-235).

SSCB'nin ve Türkiye'nin enosisine karşı çıkan ortak tutumları 1967 Kıbrıs Bunalımında da devam etti. Kasım 1967'de Grivas komutasındaki Rum Milli Muhafız Birliği Geçitkale ve Boğaziçi köylerinde Türklere saldırdı. Türkiye Yunanistan nezdinde girişimlerde bulununca Kollias'ın emriyle Milli Muhafız Birliği köyleri boşalttı. Kıbrıs sorunu nedeniyle iki NATO müttefikinin karşı

karşıya gelmesinin bölgedeki Sovyet etkinliğini arttırdığı gerçeğinden hareket eden ABD Başkanı Johnson ise çözüm için özel temsilcisi Cyrus Vance'i görevlendirdi. Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının arttığı bu dönemde Washington, ABD denetimindeki Atina yönetimine Türkiye lehine baskı yaptı. Türkiye'nin Moskova ile Kıbrıs konusunda yakınlaşması da ABD'nin bu tutumunda rol oynayan önemli bir etkendi (Fırat, 2001, ss. 737-738; Stergiou, 2007, s. 96). Vance'in Albaylar Cuntasına yaptığı baskı sonucunda Yunanistan, anlaşmaların dışında Kıbrıs'a gönderdiği bütün kuvvetleri geri çekmeyi kabul etti (Armaoğlu, 2000, s. 799; Bölükbaşı, 2001, s. 291). Kıbrıs'ın bir NATO üssüne dönüşmesine karşı çıkan Moskova ise, 1967 Bunalımından Cunta yönetimini sorumlu tuttu ve "Cyrus Vance misyonu"ndan rahatsız oldu (Aziz, 1969a, s. 237; Koura, 2009). Ayrıca Ankara'nın Yunan askerlerinin adadan çekilmesi, başka bir deyişle, "fiili enosise son verilmesi" şartını Moskova'nın da benimsemesi (Aziz, 1969a, s. 237), Türkiye ve SSCB'nin Kıbrıs politikalarının enosis karşıtlığında buluşmayı sürdürdüğünü gösteriyordu. 29 Aralık 1967'ye gelindiğinde Kıbrıslı Türkler federasyona ilk adımı atarak Başkanının Fazıl Küçük, Yardımcısının da Rauf Denктаş olduğu Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni (KGTY) ilan ettiler (Fırat, 2001, s. 738). Kıbrıslı Türklerin "16 Ağustos 1960 tarihli Anayasa'nın bütün kuralları uygulanıncaya kadar" KGTY'yi ilan etmeleri (Armaoğlu, 2000, s. 799), bağımsızlığını koruduğu sürece Kıbrıs'ın federatif düzene geçmesine itiraz etmeyen SSCB açısından sorun oluşturmuyordu.

Bu süreçte, Moskova ve Ankara'nın Kıbrıs konusundaki ortak tutumlarının bir diğer somut göstergesi ise, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 12-21 Kasım 1969 tarihlerinde SSCB'ye resmi bir ziyarette bulunması oldu. Cumhurbaşkanı düzeyinde Türkiye'den SSCB'ye yapılan ilk ziyaret olması açısından dikkat çeken bu gezide, taraflar arasında yayınlanan ortak bildiriyle Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve iki ulusal toplumun varlığı yeniden teyit edildi (Tellal, 2001a, s. 778; Aziz, 1969a, ss. 239-240).

Bu dönemde SSCB bir taraftan da, Yunanistan'ın ABD'ye bağımlı cunta yönetimiyle yollarını ayıran Makarios ile enosise vurgu yapmadığı oranda bağlarını koruyama devam etti. Nitekim 1971'de Makarios SSCB'ye resmi bir ziyarette bulunduğu, Moskova Kıbrıs'ı herhangi bir dış müdahaleye karşı desteklediğini belirtti. (Stergiou, 2007, s. 96). Moskova'nın bu vurgusu, Kıbrıs politikasını adanın bağımsızlığına dayandıran ve dolayısıyla adanın NATO denetimine girmesine yol açacak müdahalelere karşı çıkan bölge politikasıyla uyumluydu.

Türkiye'de ise 12 Mart 1971'e gelindiğinde muhtıra döneminin başlamasıyla, 1973'e dek dış politikada ABD önceliklerinin dikkate alındığı bir süreç başladı. Bununla birlikte Türkiye'nin

çok yönlü dış politikasından tamamen sapmadığı bu dönemde SSCB'yle yakınlaşma sürecinde ve tarafların Kıbrıs konusundaki ortak tutumlarında bir değişiklik olmadı. Nitekim 11-17 Nisan 1972'de Yüce Sovyet Presidyum Başkanı Podgorni'nin Türkiye ziyaretinde taraflar arasında İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi imzalandı. Yayınlanan ortak bildiriyle Kıbrıs konusundaki ortak tutum yinelendi (Tellal, 2001a, ss. 778-779). 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerin ardından Bülent Ecevit'in Başbakanlığında hükümeti kuran CHP ve Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Selâmet Partisi, emperyalizm ve ABD karşıtı kitlelerin desteğiyle iktidara gelmişti. Dolayısıyla 1960'lardan farklı olarak, 1974'e gelindiğinde askeri açıdan hazırlıklı olan Türkiye, gerektiğinde adaya müdahalede bulunma hakkını kullanacak anlayışta bir iktidara da sahipti (Fırat, 2001, ss. 740-741).

1974'te Makarios'un devrilmesiyle başlayan süreç Kıbrıs sorunu açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Bu tarihe kadar Kıbrıs Cumhurbaşkanı'na suikast girişiminde bulunan ve onu iktidardan uzaklaştırmayı başaramayan Albaylar Cuntası, 15 Temmuz 1974'te bu hedefine ulaşarak Makarios'u devirdi. Ardından, enosisi savunan EOKA üyesi Nikos Sampson Kıbrıs'ta devlet başkanlığını ilan etti. Sampson darbesi enosisin gerçekleşmesi, başka bir deyişle Kıbrıs'ın fiilen Yunanistan'a ilhaki anlamına geliyordu (Armaoğlu, 2000, s. 802). Ankara, Makarios'un devrilmesini Londra Antlaşmalarının ihlali olarak değerlendirerek Kıbrıs'ın anayasal düzeninin yıkıldığını vurguladı (Uslu, 2003, s. 132). Ardından da enosisi önlemeyi hedefleyen Türkiye (Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 1974) 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a asker çıkardı. Bu süreçte Karamanlis Atina'da yönetimi devralırken (Stergiou, 2007, s. 97) 24 Temmuz'da Sampson yerini Klerides'e bıraktı. BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz tarihli 353 sayılı kararındaki ateşkes çağrısına (Security Council Resolution 353, 1974) 22 Temmuz'da olumlu yanıt veren Türkiye Cenevre Konferansı'na katılmaya karar verdi (Armaoğlu, 2000, ss. 802-804; Fırat, 2001, ss. 739-744).

I. Cenevre Konferansı 25-30 Temmuz 1974 tarihlerinde toplandı. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri Bakanları tarafından 30 Temmuz'da Cenevre Deklarasyonu imzalandı. Söz konusu Deklarasyonda öncelikle, 1960 Anayasa düzeninin yeniden tesisi konusunda mutabık kalındığı belirtildi. 22 Temmuz sonrasında Rumların saldırıları devam ettiği için çatışmalar yeniden başlamış, Türk kuvvetleri kontrolleri altındaki alanı genişletmişti. Deklarasyon Kıbrıs'taki ateşkes çizgisini, bu durumu da göz önünde bulundurarak 30 Temmuz gece yarısındaki mevcut çizgi olarak saptadı. Ayrıca, 30 Temmuz ateşkes çizgisinde BM kuvvetlerinin kontrolü altında olacak bir güvenlik bölgesinin oluşturulması ve Türk bölgelerinin BM

kuvvetlerinin koruması altına girmesi kararlaştırıldı. Yine söz konusu Deklarasyon'da, 8 Ağustos'ta Cenevre'de üç ülkenin Dışişleri Bakanlarının Kıbrıs'ın anayasal düzeninin yeniden tesisi için bir araya gelecekleri belirtildi. Anayasal düzen tesis edilinceye kadar da 1960 Anayasası gereğince, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Rauf Denktaş, Cumhurbaşkanı görevlerini yürütecek, bu durum ise KGTY'nin devamını engellemeyecekti (Armaoğlu, 2000, ss. 804-805; Geneva Declaration of July 1974 on Cyprus, 1974). Cenevre Deklarasyonu'nun Türk dış politikası açısından bir başarı olarak nitelendirilmesinin nedeni, adadaki iki toplumun varlığının ve Kıbrıs Türklerinin özerkliğinin tanınması ve Türkiye'nin askeri müdahalesinin meşru olduğunun kabul edilmesiydi (Fırat, 2001, s. 746). Cenevre Deklarasyonu'nda "16 Ağustos 1960'da Lefkoşa'da imzalanan uluslararası antlaşmanın dikkate alındığının" vurgulanması (Geneva Declaration of July 1974 on Cyprus, 1974), Türkiye'nin 1960 antlaşmalarından kaynaklanan müdahale hakkını kullandığının kabulü anlamına geliyordu (Fırat, 2001, s. 745).

Kıbrıs'ın anayasal statüsüyle ilgili konuları görüşmek üzere II. Cenevre Konferansı 8 Ağustos'ta toplandı. Askerler dar bir alana yığılan Türk kuvvetlerinin bir saldırıyı karşılamasının zor olduğunu vurguluyorlardı. II. Konferans görüşmelerinde coğrafi esasa dayanan federatif sistemi teklif eden Türk tarafı, kantonlara dayalı bir sistemi de benimseyebileceğini vurguladı. Dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş tarafından önerilen kantonal çözüm önerisine Mavros ve Klerides, ülkelerine danışmak için süre verilmesini isteyerek karşılık verdiler. Atina ve Kıbrıs Rum temsilcisinin bu girişimini oyalama taktiği olarak değerlendiren Türkiye, Kıbrıslı Türklere karşı saldırıların da devam etmesi üzerine 14 Ağustos'ta ikinci harekâtı başlattı (Armaoğlu, 2000, s. 805; Fırat, 2001, s. 747; Uslu, 2003, s. 142). Türkiye ikinci harekât ile askeri hedefine ulaştı. Nitekim Magusa-Lefkoşe-Lefke-Kokkina hattının çizilmesiyle adanın % 38'i Türkiye'nin kontrolüne geçti. BM Güvenlik Konseyi'nin "Kıbrıs'a yönelik tek taraflı askeri eylemleri onaylamadığını" belirten 16 Ağustos tarihli 360 sayılı kararına (Security Council Resolution 360, 1974) uyarak yeni sınırlar içinde ateşkes ilan eden Ankara, harekâtını durdurdu. Uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin ikinci harekâtı, ilkinin aksine, işgal olarak nitelendirildi. Türkiye anayasal düzeni bozan durum ortadan kalktığı halde müdahaleyi sürdürdüğü ve adanın fiilen ikiye ayrılması sonucunda 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerinin ortadan kalktığı yönünde eleştirildi. Türkiye ise Cenevre Deklarasyonu'nda tarafların iki toplumu ve iki özerk yönetimi kabul ettiklerini belirterek eleştirilere yanıt verdi (Armaoğlu, 2000, s. 806; Fırat, 2001, s. 748).

Kıbrıs'ın bağımsızlığı tehlikeye girmediği sürece Moskova, Ankara'ya adadaki Türk askeri eylemlerine karşı çıkmayacağı mesajını vermişti (Stergiou, 2007, s. 101). Makarios'un, Albaylar Cuntası tarafından devrilmesiyle adanın ABD denetimindeki Yunanistan'la birleşme olasılığının gerçeğe dönüşmesi, SSCB'nin bölgesel çıkarlarına aykırıydı. Türkiye'nin ilk harekâtı enosisi engellediği için Moskova tarafından desteklendi. Bununla birlikte SSCB, Türkiye'nin müdahalesiyle adanın eski hukuki ve idari statüsünün yeniden kurulacağı beklentisindeydi (Armaoğlu, 2000, s. 806; Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 132; Sezer, 1985, s. 124). Nitekim dönemin Sovyet Genel Sekreteri Brejnev, dönemin ABD Başkanı Nixon'a yazdığı 23 Temmuz 1974 tarihli mektupta "Makarios liderliğinde Kıbrıs'ın seçilmiş meşru hükümetinin otoritesinin yeniden tesis edilmesine" dönük Moskova'nın hedefini vurguladı (Letter From Soviet General Secretary Brezhnev to President Nixon, 1974). Bu nedenle, 30 Temmuz tarihli Cenevre Deklarasyonu'nda Makarios'tan söz edilmemesi, Moskova tarafından olumsuz karşılandı (Armaoğlu, 2000, s. 806). Ayrıca, Türkiye'nin ikinci harekâtı başlattığı gün Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından ayrıldığını açıklaması, Moskova'nın Kıbrıs politikasında Türkiye'ye ve Yunanistan'a olan tutumunu gözden geçirmesine neden oldu. Bunda, Türkiye'nin adanın üçte birinden fazlasını ele geçirmesi ve böylece fiilen taksim gerçeğinin gerçekleşmesi rol oynadı. Zira Kıbrıs'ın NATO denetimine girmesini istemeyen Moskova, hem enosis hem de taksime karşı çıkıyordu (Armaoğlu, 2000, ss. 806-807; Uslu, 2003, s. 137). Ayrıca, Türkiye'nin ikinci harekâtı Makarios denetimindeki bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs yönetiminin yeniden tesisini de zorlaştırmıştı. Bununla birlikte, çözüm sürecinde yer almak isteyen SSCB, Türkiye'yle ilişkilerini de kesmemeye çalışıyordu (Cutler, 2010; Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 133). Bu çerçevede Türkiye'nin ikinci harekâtına olumsuz yaklaşırsa da bu harekâtı kınamayan Moskova; adanın bağımsızlığını, bütünlüğünü, bağlantısızlığını ve iki toplumun eşit haklarını vurgulamaya devam etti (Tellal, 2001a, s. 779). Nitekim 23 Eylül 1975 tarihli BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında Gromiko, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına, tüm yabancı birliklerin adadan çekilmesine ve devletlerinin iç sorunlarının Rum ve Türk toplumları tarafından çözülmesine" dönük SSCB'nin politikasını yineledi (Excerpts From Gromyko's Speech at U.N. Assembly, 1975).

ABD'nin 1975'te Türkiye'ye uygulamaya başladığı silah ambargosuna 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ilan ederek karşılık veren Ankara (Erhan, 2001, s. 710; Armaoğlu, 2000, s. 811) için de SSCB ile işbirliğine dönüşen ilişkilerin sürdürülmesi önemliydi. Zira Türkiye 1970'lerin ikinci yarısından itibaren SSCB'den ziyade, Kıbrıs sorununun yanı sıra Ege konusunda

da anlaşmazlığa düştüğü NATO müttefiki Yunanistan'ı tehdit olarak görüyordu. Bu süreçte, Ankara'nın 1976'dan başlayarak askeri ve ekonomik alanlarda da SSCB ile ilişkileri gelişti. Dönemin Başbakanı Ecevit'in Haziran 1978'de gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde taraflar arasında İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Siyasal Belgesi imzalandı. Bununla birlikte, söz konusu belgenin imzalanmasından iki ay sonra ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kaldırmasıyla Türkiye'deki üsler yeniden açıldı (Tellal, 2001a, ss. 779-781; Cutler, 2010). SSCB, ambargonun kaldırılarak Türkiye'ye silah verilmesini, "barış için bir tehlike, Doğu Akdeniz ve Ege'de dengesizliğin kurulması olarak" nitelendirdi (Gönlübol, vd., 1996, s. 593). Ayrıca, Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan müdahalesinin Türkiye tarafından sert biçimde kınanması ile Moskova-Ankara ilişkilerindeki yakınlaşma dönemi sona erdi (Tellal, 2001a, ss. 772-781).

Sonuç

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Londra Antlaşmaları ile NATO denetiminde oluşturulma sürecinden rahatsız olan SSCB, 1960 sonrasında Doğu Akdeniz'in bu stratejik adasının bağımsızlığına ve bağlantısızlığına öncelik veren bir Kıbrıs politikasını benimsedi. Dolayısıyla Moskova "söz hakkı"nın bulunduğu BM yerine, Kıbrıs sorununun NATO çerçevesinde ele alınmasına ve adanın bağımsızlığı ile bağlantısızlığını sona erdirecek ve böylece Doğu Akdeniz'de İttifak'ın ve ABD'nin denetiminin artmasına neden olacak her politikaya karşı çıktı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'ni oluşturan Londra Antlaşmalarının ve bu çerçevede garantörlük hakkının korunmasına ve gerektiğinde uygulanmasına dönük bir politika izleyen Ankara içinse, güvenlik kaygılarını giderecek bir çözümün bulunması önemliydi. Bağlı olduğu blokun lideri ABD'nin öncelikli hedefinin aksine Türkiye'nin temel kaygısı, NATO'nun Doğu Akdeniz'deki etkinliğinin korunması değildi. Ankara'nın Kıbrıs politikası Akdeniz'deki dengenin Yunanistan lehine bozulmasını engellemeyi hedefliyordu. Bu çerçevede Ankara, enosis karşı çıkan ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde garantörlük hakkı ile adadaki Türk toplumunun varlığının ve anayasal haklarının korunmasına önem veren bir Kıbrıs politikası izledi.

Yumuşama döneminde kapitalist devletlere yönelik barış içinde bir arada yaşama politikasını sürdüren SSCB ile özellikle Johnson Mektubu sonrasında çok yönlü dış politikaya geçen Türkiye arasındaki ilişkiler normalleşmeden işbirliğine dönüştü. Üst düzey ziyaretlerle pekiştirilen ikili ilişkilerin bu döneminde Moskova ve Ankara Kıbrıs politikalarında ortak bir noktada buluştular. Adanın NATO hâkimiyetine alınmasını istemeyen SSCB ile Doğu Akdeniz'deki dengenin

bozulmasına karşı olan Türkiye'nin Kıbrıs politikaları, farklı nedenlerle de olsa, bu dönemde enosis karşıtlığında bulundu. Böylece, 1964'ten 1979'a Kıbrıs Bunalımlarına yönelik tutumları tamamen örtüşmemekle birlikte, gerek söz konusu krizlerde gerekse karşılıklı demeç ve belgelerde adanın bağımsızlığını ve iki toplumun eşit haklarını vurgulayan SSCB ve Türkiye, enosis'e karşı çıkan ortak bir Kıbrıs politikasını benimsediler.

ORCID ID

Burçin CANAR <https://orcid.org/0000-0002-9491-4799>

Declaration of Conflicting Interests

The author(s) declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar) bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiş(ler)dir.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. H. (1965). Turkey and the United States: A New Alliance (1). *The Turkish Yearbook of International Relations*, 6, 1-15.
- Armaoğlu, F. (2000). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. (12. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aydın, M. (2004). *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*. Erişim <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2011/12/mustafaaydin.pdf>
- Aziz, A. (1969a). Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları 1965-1970. *SBF Dergisi*, 24 (4), 201-244.
- Aziz, A. (1969b). 1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği. *SBF Dergisi*, 24 (3), 167-210.
- Bölükbaşı, S. (1993). The Johnson Letter Revisited. *Middle Eastern Studies*, 29 (3), 505-525.
- Bölükbaşı, S. (2001). Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümsüzlük. Faruk Sönmezoğlu (Der.), içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 281-305). (2. Baskı). İstanbul: DER Yayınları.
- Brands, Jr., H. W. (1987). America Enters the Cyprus Tangle, 1964. *Middle Eastern Studies*, 23 (3), 348-362.
- Cutler, R. (2010). *Russian Imperial and Soviet Relations with Greece and Turkey: A Comparative International Systems Perspective*. Erişim <http://www.robertcutler.org/download/html/ch91dc.html>
- Erhan, Ç. (2001). 1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (Der.), içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 681-715). (2. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Excerpts From Gromyko's Speech Before the U.N. (1964, Aralık 8). *The New York Times*. Erişim <https://www.nytimes.com/1964/12/08/archives/excerpts-from-gromykos-speech-before-the-un.html>
- Excerpts From Gromyko's Speech at U.N. Assembly (1975, Eylül 24). *The New York Times*. Erişim <https://www.nyti.ms/1PtZDrD>
- Fırat, M. (1997). *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fırat, M. (2001). 1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Der.), içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 716-767). (2. Baskı). İstanbul: İletişim.
- General Assembly Resolutions 20th Session 2077 (XX). (1965). Question of Cyprus. Erişim <http://www.un.org/documents/ga/res/20/ares20.html>

- Geneva Declaration of July 1974 on Cyprus. (1974). Erişim www.prio-cyprus-displacement.net/images/users/1/1974-Geneva-Declaration-pdf
- Gönlübol, M., Ülman, H., Esmer, A. Ş., Sar, C., Sezer, D., Bilge, A. S., Sander, O., Kürkçüoğlu, Ö., (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. (9. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Harris, G. (1972). Cross-Alliance Politics: Turkey and the Soviet Union. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 12, 1-32.
- Koura, J. (2009). *Greek-Turkish Struggle for Cyprus: United States Foreign Policy Towards the 'Cyprus Question' during the 1960s*. Erişim <http://usd.ff.cuni.cz/system/files/Dvacate%3%A1t%C3%A9%20stolet%C3%AD%20092%20C%20Koura.pdf>
- Landau, J. M. (1976). Johnson's 1964 Letter to İnönü and the Greek Lobbying at the White House. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 14, 45-58.
- Letter From Soviet General Secretary Brezhnev to President Nixon, July 23, 1974*. Erişim <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v15/d206>
- National Security Council Report. (1960). *Statement of U.S. Policy Toward Cyprus*. Erişim <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10pl/d347>
- Public Record Office FO 371/174978a. (1964, October 20). Ankara to Foreign Office.
- Public Record Office FO 371/174978b. (1964, November 13). Visit By Turkish Foreign Minister to Moscow.
- Sakkas, J. ve Zhukova N. (2013). The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem. *Journal Les Cahiers Irice*, 1 (10), 123-135.
- Sander, O. (2002). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. (10. Baskı). Ankara: İmge.
- Sezer, D. B. (1985). Peaceful Coexistence: Turkey and the Near East in Soviet Foreign Policy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 481, 117-126.
- Sönmezoğlu, F., Arıboğan, Ü., Ayman, G., Dedeoğlu, B., (2005). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (4. Baskı). İstanbul: DER Yayınları.
- Security Council Resolution 186 of 4 March 1964*. Erişim <http://unscr.com/en/resolutions/186>
- Security Council Resolution 353 of 20 July 1974*. Erişim <http://unscr.com/en/resolutions/353>
- Security Council Resolution 360 of 16 August 1974*. Erişim <http://unscr.com/en/resolutions/360>
- Stergiou, A. (2007). Soviet Policy Toward Cyprus. *The Cyprus Review*, 19 (2), 83-106.
- Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State (15 Temmuz 1974). Erişim <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d85>

- Tellal, E. (2000). *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB–Türkiye İlişkileri (1953-1964)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Tellal, E. (2001a). 1960-1980 SSCB'yle ilişkiler. Baskın Oran (Der.), içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s.769-783). (2. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Tellal, E. (2001b). 1945-1960 SSCB'yle ilişkiler. Baskın Oran (Der.), içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 499-521). (2. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Uslu, N. (2003). *The Cyprus Question As an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003*. New York: Nova Science Publishers.